

З ІСТОРІЇ АКАДЕМІЧНИХ ПРОЕКТІВ 1920-х РОКІВ: СПІВПРАЦЯ КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ З КОРОЛІВСЬКИМ АНТРОПОЛОГІЧНИМ ІНСТИТУТОМ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ІРЛАНДІЇ

Тетяна Шевчук

УДК 39(092)Грушевська+001.32(410+415)

У статті йдеться про співпрацю Катерини Грушевської з Лондонським антропологічним інститутом в особі британського антрополога Чарльза Габрієля Селігмана. Згідно з «Програмою збирання матеріалів до українського народно-го сонника» здійснено записи снотлумачень на території Житомирської і Хмельницької областей зусиллями Василя Кравченка та його учнів.

Ключові слова: народний сонник, антропологічний інститут, антропологія сновидінь, фрейдизм.

The article is dedicated to Kateryna Hrushevska collaboration with London Anthropological Institute in the person of the British anthropologist Charles Gabriel Seligman. The dream interpretations have been recorded by Vasyl Kravchenko and his pupils in Zhytomyr and Khmelnytskyi regions according to *The Programme of Materials Acquisition to Ukrainian Folk Book of Dream Interpretations*.

Keywords: folk book of dream interpretations, Anthropological Institute, the Dreams Anthropology, Freudism.

Напередодні ІХ Міжнародного конгресу україністів, протягом 16—20 червня 2018 року у США відбулася 35 конференція Міжнародної асоціації з вивчення сновидінь (IASD), у рамках якої обговорювалася важлива антропологічна проблема — як культура формує сни людей. Однак лише вузькому колу науковців, зокрема українських, відомо, що в далеких 1920-х роках було частково реалізовано масштабний проект із вивчення народного сонника, ініціатором якого стала донька історика Михайла Грушевського Катерина Грушевська. У 1924 році молода дослідниця зацікавилася зверненням англійського лікаря й антрополога Чарльза Габрієля Селігмана, що адресувалося британським колоніальним чиновникам та місіонерам і було опубліковане в англійському журналі *Folklore* [13]. Ч. Селігман просив надсилати йому звіти про сни тубільців, які потрібні були йому для перевірки фрейдівської теорії сновидінь. Це звернення стало знаковим для антропології сновидінь, воно згадується в багатьох наукових виданнях (ідеться, зокрема, про відомих американських дослідників сновидінь Барбару Тедлок та Келлі Бюклі) [12; 15].

У пострадянських російських публікаціях про усні снотлумачні практики відзначимо твердження про «повну відсутність в радянській фольклористиці та етнографії праць про народне снотлумачення» [3, с. 31]. Тетяна Молданова, дослідниця сновидінь у культурі хантів, 2006 року писала: «У вітчизняній етнографії методика дослідження сновидінь <...> до цього часу не розроблена» [4, с. 38]. Про унікальний досвід вивчення української снотлумачної практики на початку ХХ ст. досить мало знають навіть столичні фахівці, не кажучи вже про науковців інших країн. Саме тому в часопису «Міфологія і фольклор» 2015 року (№ 1/2) було опубліковано статтю Ярини Ставицької «Маловідомий міжнародний етнологічний проект початку ХХ століття: співпраця Катерини Грушевської з Лондонським антропологічним інститутом».

Королівський антропологічний інститут Великої Британії та Ірландії (*The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*) утворився 1871 року шляхом об'єднання Етнологічного товариства, що виникло 1843 року, та Антропологічного товариства,

заснованого 1863 року. Нині ініціативу співпраці із цим Інститутом виявляють російські дослідники — Ольга Христофорова, зокрема, стажувалася в ньому протягом 2004—2005 років. Вона й поділилася своїми враженнями від цієї поїздки: «Недалеко від Британського музею і Британської бібліотеки, на тихій лондонській вулиці Фітцрой-стріт у будинку № 50 знаходиться Королівський антропологічний інститут — один із найзначніших світових центрів соціокультурної антропології.

Історія Інституту, що нараховує понад сто років, тісно пов'язана з іменами родоначальників світової антропології — Едварда Тайлора, Джеймса Джорджа Фрезера, Альфреда Хеддона, Вільяма Пітта Ріверса, першого президента Інституту Джона Леббока, Альфреда Редкліфф-Брауна, Едварда Еванс-Прі[т]чарда та ін.» [9]. На початку ХХ ст. (1907) Інститут отримав статус «королівського», перебуває під патронатом королівської родини, є центром антропологічних досліджень і збереження матеріалів, зібраних під час експедицій у різних куточках світу.

Переглядаючи публікації часопису «Україна» (1925, кн. 1—2) я відзначила «Програму збирання матеріалів до українського народнього сонника», яку уклала Катерина Грушевська. Згодом, працюючи над публікацією про листування Катерини Грушевської та Василя Кравченка, виявила ще один варіант цієї Програми, що його дослідниця надіслала в Житомир до Волинського науково-дослідного музею.

В обох варіантах «Програми збирання матеріалів до українського народнього сонника» Катерина Грушевська виокремлює питання, які особливо цікавили Лондонський антропологічний інститут (наприклад, коли сниться сире м'ясо): «Лондонський антропологічний інститут просить нас звернути особливу увагу на толкування сього сну — тому бажано як найбільше пояснень і як найбільш детальних» [1, с. 238]. Польові записи надсилалися на адресу Історично-культурної комісії при Всеукраїнській академії наук (Київ, вул. Ко-

роленка, 37, помешкання 12-а, нині — вул. Володимирська, 37). Це відбувалося протягом 1925—1927 років а в 1927 році Історична секція отримала у своє розпорядження ще одне приміщення — у сусідньому будинку (вул. Короленка, 35).

Оскільки в тексті програми зазначено, що такі матеріали збиралися з ініціативи Лондонського антропологічного інституту, а у формулюванні запитань враховано побажання лондонських антропологів, упродовж кількох років мене непокоїла думка: чи встигла Катерина Грушевська надіслати до Лондона українські польові записи снів, серед чіх архівних матеріалів вони зберігаються? Своєрідною підказкою стала рецензія Катерини Грушевської на публікацію англійського лікаря, а згодом і антрополога, Чарльза Габріеля Селігмана, у якій він здійснив порівняльне дослідження сновидінь, спираючись і на український матеріал, зокрема з Житомирщини. Рецензію опубліковано в часопису «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (1928, вип. 2—3). Ознайомившись з біографією Ч. Г. Селігмана, який постійно цікавився сновидіннями й мав намір перевірити гіпотези З. Фрейда на матеріалі традиційних культур, я припустила, що польові записи з України могли потрапити до його архіву. І не помилилася: 10 липня 2016 року мені пощастило — серед описів архівних матеріалів Ч. Г. Селігмана, що зберігаються в Королівському антропологічному інституті Великої Британії та Ірландії (*Collection MS 262*), я виявила лист Катерини Грушевської, написаний 17 листопада 1924 року, у якому повідомляється про рішення надіслати до Лондона українські снотлумачні польові записи. Такі матеріали, зафіксовані під час «екскурсій» (експедицій) від 50 осіб, були надіслані до Лондона 9 грудня 1925 року (це, зокрема, тлумачення снів про сходження на гору, літання, ходіння оголеним, споживання сирого м'яса, будівництво нової хати і т. д.) [14].

Чарльз Габріель Селігман (1873—1940) — британський лікар і антрополог, професор

Лондонської школи економіки, учитель відомих антропологів Б. Маліновського та Е. Еванс-Прітчарда. Ч. Г. Селігман народився в Лондоні, брав участь в експедиціях до Нової Гвінеї (1904), Цейлону (1906–1908), Судану (1909–1912). Серед його польових записів — тлумачення снів населенням Нової Гвінеї, він цікавився сновидіннями, зібраними на Балканах, а також мотивами сну в сербських баладах. Ч. Г. Селігман згадував про важливість вивчення сновидінь і в своїй інавгураційній промові з нагоди його обрання головою Лондонського антропологічного інституту 1924 року (*Anthropology and Psychology: a study of some points of contact*).

У рецензії на публікацію вченого, у якій використано й українські снотлумачні польові джерела, надіслані до Лондона Кабінетом примітивної культури, К. Грушевська виокремлює висновок Ч. Г. Селігмана (у тексті рецензії — Зелігмана) про відсутність глибокої психологічної різниці між «цивілізованими» народами й «дикунами». «Для порівнянь над снами, — відзначала К. Грушевська, — автор перевів досить широку анкету щодо таких чотирьох “типових снів”: згубити зуба, літати, лізти на гору, дерево, драбину та сон про сире м’ясо. Виявилось, що всі ці сни загально розповсюджені у народів різних культур, при чому вони викликають дуже однастайні відношення, їх толкують зовсім подібно» [2, с. 169–171]. Окремо К. Грушевська розглядає сни про сире м’ясо, оскільки і в її Програмі йшлося про особливий інтерес дослідників з Лондона до такої категорії текстів: «Для своїх висновків щодо сього сну автор мав досить значний матеріал з Африки, деякі з Борнео і з Китаю; з європейських країн у нього представлені Ірландія, Швейцарія, Греччина і Україна (з Галичиною). Всі ці краї толкують сей сон однаково — як поганій. До того мають тенденцію ставити його в зв’язок з смертю (Золоте Побережжя, Нігерія, Борнео, Китай), похороном (Танганіка ¹¹, Житомирщина), поминками (Бердичівщина), тощо» [2, с. 170]. Більшість прикладів, на які спирався Ч. Г. Селігман, аналізуючи тлумачення снів про сире м’ясо, поха-

дять з України та Греції, з Швейцарії є лише один факт, тому К. Грушевська вважала, що для остаточних висновків у вченого не було достатніх аргументів, однак зауважила, що рецензована стаття варта уваги як спроба психоаналітичної етнології.

У своїх публікаціях про особливості розвитку української фольклористики 1920-х років я неодноразово відзначала дві її виразні тенденції: вивчення фольклору з погляду тейлорівської теорії «пережитків» (згадаймо хоча б назву видання «Первісне громадянство та його пережитки на Україні») і вплив ідей французької соціологічної школи [10]. «Програма збирання матеріалів до українського народнього сонника» та рецензія К. Грушевської на працю Ч. Селігмана про сновидіння засвідчують, що українським науковцям не були чужі ідеї, висловлювані прибічниками фрейдизму та дифузійнізму. Зокрема, К. Грушевська зазначала, що Ч. Селігман був відомим популяризатором теорії психоаналізу Фрейда в етнології, і саме на його побажання орієнтувалася, укладаючи свою Програму для польової роботи з фіксації сновидінь.

Ч. Селігман, за спостереженнями К. Грушевської, прагнув знайти відповідь на важливі для етнології питання: чи «однакові етнологічні явища мусять вважатися культурними запозиченнями з одного джерела, або навпаки, можуть пояснитися однаковими психологічними факторами у людей різних цивілізацій» [2, с. 169]. Перше зауваження стосується дифузійнізму, друге — фрейдизму. Ще одне питання, порушене К. Грушевською у згаданій рецензії, спрямоване на ревізію ідей французької соціологічної школи в особі Люсьєна Леві-Брюля: «чи психіка цивілізованих і некультурних має якийсь справді глибокі різниці, чи вони виявляють два різні типи думання, як се твердив Леві Брюль» [2, с. 169].

В історію антропології Ч. Селігман увійшов передусім як ретельний збирач польових матеріалів — захоплення такою діяльністю він передав і своїм учням (зокрема Броніславу Маліновському). Про Ч. Селігмана з пова-

гою згадує й іронічний Едвард Еванс Прітчард, який піддав критиці методи порівняльної етнографії початку ХХ ст. [11]. Окремі аналогії, на які вказував Ч. Селігман у порівняльних студіях сновидінь, потребують коментування, викликаючи чимало нез'ясованих питань і в сучасних дослідників традиційних снотлумачних практик. Для прикладу, вчений порівнював сни про сире м'ясо, записані в Танганьїці (східноафриканська країна, нині материкова частина держави Танзанія) та в Україні (Житомирщина), у семантиці яких є багато спільного, але його поясненням бракує заглибленості в особливості обрядової практики споживання м'яса, хоча він і усвідомлював важливість такої інформації.

Ідеї Ч. Селігмана, якими зацікавилася в 1920-х роках К. Грушевська, вплинули на багатьох тогочасних антропологів, зокрема на його учня Броніслава Маліновського, Марію

Антоніну (Антуанетту) Чаплицьку (біографіа М. Миклухо-Маклая) [6, с. 22–31], доленосною вважав зустріч із Ч. Селігманом і фінський лінгвіст та антрополог Кай Доннер [8, с. 111]. Відомі антропологи, представники британського функціоналізму Альфред Реджинальд Редкліфф-Браун та Едвард Еванс-Прітчард відзначали вагомий вклад Ч. Селігмана в історію польових досліджень, не оминув увагою дослідницьку працю Ч. Селігмана на Новій Гвінеї і радянський етнолог Сергій Токарев [7, с. 95]. У підручнику «Історія зарубіжної етнографії» вчений згадав і «кембріджську школу», до якої, окрім Ч. Селігмана, належали й Вільям Ріверс та Альфред Хеддон, які разом з ним брали участь у відомій експедиції на острови Торресової протоки (між Новою Гвінеєю та Австралією), фотографії з якої опубліковані навіть у довідкових виданнях з історії психології [5, с. 142].

Примітка

¹ Мається на увазі Танганьїка – материкова частина Танзанії, що, як і Золотий Берег («Золоте Побережжя») та Нігерія, розташована в Африці.

Джерела та література

1. [Грушевська К.]. Програма збирання матеріялів до українського народнього сонника. *Україна*. 1925. № 1–2. С. 237–238.
2. Грушевська К. [Рец.]. С. G. Seligman. The unconscious in relation to anthropology. – *The British Journal of Psychology*, v. XVII, April, 1928. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1928. Вип. 2/3. С. 169–171.
3. Лурье М. Л. Вещие сны и их толкование (на материале современной русской крестьянской традиции). *Сны и видения в народной культуре* / сост. О. Б. Христофорова. Москва, 2002. С. 26–43.
4. Молданова Т. А. Сновидения в культуре хантов. *Этнографическое обозрение*. 2006. № 6. С. 38–47.
5. Пикрен У. Великая психология. От шаманизма до современной неврологии / пер. с англ. В. Н. Егорова. Москва, 2016. 536 с.
6. Решетов А. М. М. А. Чаплицкая и ее статья «Жизнь и деятельность Н. Н. Миклухо-Маклая». *Австралия, Океания, Индонезия в пространстве времени и истории. Статьи по материалам Маклаевских чтений*. Санкт-Петербург, 2010. (Маклаевский сборник. Вып. 3). С. 22–31.
7. Токарев С. А. История зарубежной этнографии. Москва, 1978. 352 с.
8. Функ Д. А. [Рец.]. Kai Donner: Linguist, ethnographer, photographer. Donner Joakim & Juha Janhunen (eds.), Peter Sandberg (photo ed.). Helsinki: Societe Finno-Ougrienne, National Board of Antiquities, 2014. 175 p. (Travaux ethnographiques de la Societe Finno-Ougrienne 21). *Сибирские исторические исследования*. 2015. № 1. С. 110–115.
9. Христофорова О. Б. Сохранение и популяризация культурного наследия: опыт Великобритании. URL : http://ifapcom.ru/files/Monitoring/khristoforova_sohr_popular.pdf.

10. Шевчук Т. Наукова фізіономія української фольклористики 1920-х років: драма ідей та моральних орієнтирів. *Шевчук Т. Фольклористичні етюди*. Біла Церква, 2017. С. 12–20.

11. Эванс-Пritchард Э. Теории примитивной религии. URL : <http://litresp.ru/kniga/ru/Э/evans-pritchard-edvar>.

12. Bulkeley K. *Big Dreams: The Science of Dreaming and the Origins of Religion*. New York, 2016. 352 p.

13. Seligman Ch. G. Type dreams: A request. *Folklore*. 1923. Vol. 34. P. 376–378.

14. Seligman, Charles Gabriel «Collection» (MS 262) [Digital source]/The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. URL : <https://www.therai.org.uk/archives-and-manuscripts/manuscript-contents/0262-seligman-charles-gabriel-qcollectionq-ms-262/>.

15. Tedlock B. Dreams. *Encyclopedia of Religion*. New York, 2005. Vol. 4. 483 p.

References

1. Hrushevska K. (1925) Prohrama zbyrannia materialiv do ukrayinskoho narodniho sonnyka [A Programme of Collecting Materials for a Ukrainian Folk Dream Book]. *Ukrayina* [Ukraine], no. 1–2, pp. 237–238.

2. Hrushevska K. (1928) Review on C. G. Seligman's "The Unconscious in Relation to Anthropology" (in *The British Journal of Psychology*, v. XVII, April 1928). *Pervisne hromadianstvo ta yoho perezhytty na Ukrayini* [Primitive Society and Its Remnants in Ukraine], Iss. 2/3, pp. 169–171.

3. Lurie M. (2002) Veshchie sny i ih tolkovanie (na materiale sovremennoy russkoy krestyanskoj traditsii) [Prophetic Dreams and Their Interpretation (On the Material Taken from Modern Russian Peasant Tradition)]. *Sny i videniya v narodnoy kulture* [Dreams and Visions in Folk Culture]. Moscow, pp. 26–43.

4. Moldanova T. (2006) Snovideniya v kulture khantov [Dreams in the Khanty Culture]. *Etnograficheskoe obozrenie* [The Ethnographic Review], no 6, pp. 38–47.

5. Pikren U. (2016) *Velikaya psihologiya. Ot shamanizma do sovremennoy nevrologii. 250 osnovnykh veh v istorii psihologii* [The Psychology Book: From Shamanism to Cutting-Edge Neuroscience. 250 Milestones in the History of Psychology] (transl. from English by V. Yegorova). Moscow: Laboratoriya znaniy, 536 pp.

6. Reshetov A. (2010) M. A. Chaplitskaya i eyo statya "Zhizn i deyatelnost N. N. Miklukho-Maklaya" [M. Czaplicka and Her Paper *The Life and Work of N. N. Mikluho-Macklay*]. *Maklaevskiy sbornik. Vyp. 3: Avstraliya, Okeaniya, Indoneziya v prostranstve vremeni i istorii. Statyi po materialam Maklaevskikh chteniy* [The Maclay Collection. Issue 3: Australia. Oceania. Indonesia in the Context of Time and History. Papers after the Maclay Lectures' Materials]. Saint Petersburg, pp. 22–31.

7. Tokarev S. (1978) *Istoriya zarubezhnoy etnografii* [The History of Foreign Ethnography]. Moscow: Vyshchaya shkola, 352 pp.

8. Funk D. (2015) Review on Donner Joakim & Juha Janhunen (eds.), Peter Sandberg (photo ed.) (2014)'s "Kai Donner: Linguist, Ethnographer, Photographer" (in *Travaux ethnographiques de la Societe Finno-Ougrienne 21* (Helsinki: Societe Finno-Ougrienne, National Board of Antiquities, 2014, 175 pp.)). *Sibirskiye istoricheskiye issledovaniya* [The Siberian Historical Studies], no 1, pp. 110–115.

9. Khristoforova O. (2006) *Sohraneniye i popularizatsiyya kulturnogo naslediya: opyt Velikobritanii* [Preservation and Promotion of Cultural Heritage: A Great Britain's Experience]. *Observatoriya kulture* [The Observatory of Culture], no. 2, pp. 71–75. URL: http://ifapcom.ru/files/Monitoring/khristoforova_sohr_popular.pdf (accessed 12 December 2018).

10. Shevchuk T. (2017) Naukova fizionomiya ukrayinskoyi folklorystyky 1920-kh rokiv: drama idey ta moralnykh oriyentyriv [A Scientific Face of the 1920s Ukrainian Folklore Studies: A Drama of Ideas and Moral Guidelines]. *Shevchuk T. Folklorystychni etyudy* [Folkloristic Essays]. Bila Tserkva. P. 12–20.

11. Evans-Pritchard E. (2004) *Teorii primitivnoy religii* [Theories of Primitive Religion]. URL: <http://litresp.ru/kniga/ru/Э/evans-pritchard-edvar> (accessed 12 December 2018).

12. Bulkeley K. (2016) *Big Dreams: The Science of Dreaming and the Origins of Religion*. New York, 352 pp.

13. Seligman Ch. G. (1923) Type Dreams: A Request. *Folklore*, vol. 34, pp. 376–378.

14. Seligman, Charles Gabriel (no date) *Collection* (MS 262) (The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland). URL: <https://www.therai.org.uk/archives-and-manuscripts/manuscript-contents/0262-seligman-charles-gabriel-qcollectionq-ms-262> (accessed 12 December 2018).

15. Tedlock B. (2005) Dreams. *Encyclopedia of Religion*. New York, vol. 4, 483 pp.

Summary

The article is dedicated to Kateryna Hrushevska collaboration with London Anthropological Institute in the person of the British anthropologist Charles Gabriel Seligman. The vast project connected with the studying of folk dream interpretations has been realized partly in the 1920s. It is initiated by K. Hrushevska. In 1923 the researcher has become interested in Charles Seligman address to the British colonial officials and missionaries. He has asked to send him the reports about the aborigines dreams, requisite to check up the Freud theory of dreams. The materials in Ukraine have been collected in Zhytomyr region according to *The Programme of Materials Acquisition to Ukrainian Folk Book of Dream Interpretations*, developed by K. Hrushevska. It is mentioned in *The Programme* text that the acquisition has been initiated by the London Anthropological Institute and the questions have been formed according to the London anthropologists desires. That's why the article authoress has been worried for a long time with a thought whether K. Hrushevska has managed to send Ukrainian field records of dreams to London and where they are kept as the archival materials. K. Hrushevska review on Charles Gabriel Seligman published work has become a peculiar prompting. He has realized a comparative investigation of dreams, basing on Ukrainian material also, especially from Zhytomyr region. The review is published in the *Primordial Community and Its Hangovers in Ukraine* periodical (1928, issue 2–3). The authoress has studied Charles Gabriel Seligman biography. He has been interested in dreams and intended to examine Z. Freud hypotheses after the traditional cultures materials. The article authoress has supposed that the field records from Ukraine can get into his archive. T. Shevchuk is not mistaken. On July 10, 2016 she has found K. Hrushevska letter, written on November 17, 1924, where she notifies about the decision to send Ukrainian dream interpretations field records to London. It has been found among the lists of Charles Gabriel Seligman archival materials, kept in the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (*Collection MS 262*).

Keywords: folk book of dream interpretations, Anthropological Institute, the Dreams Anthropology, Freudism.